काञ्चि–दीप्तौ कर्त्तरि इन् । २मोक्षदसप्तपुर्यन्तर्गतपुरीभेदे च "अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्चिरवन्तिका । पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः" काञ्चिरभिजनोऽस्य अण् तस्य बहुषु लुक् । ३पितादिक्रमेण तत्र वासिषु जनेषु पु० ब० व० । "मूलतश्चाग्रजत् काञ्चीं च्छरभांश्चैव पार्वतः" भा०आ०१७५अ० । ऋदिकारान्तत्वात् वा ङीप् उक्तार्थे । "वारिचोभात्तरितविहगश्रेणिकाञ्चीगुणायाः" मेघ० । "पुनः पुनः केशरदामकाञ्चीम्" "काञ्चीगुणस्थानमनिन्दितायाः" कुमा० । "माहिष्मतीवप्रनितम्बकाञ्चीम्" रघुः । सुक्तिस्थानानान्यकेनीत्युपक्रमे "काञ्ची च त्र्यम्बकं चापि सप्तगोदावरीतटम्" काशी०६अ० "जगाम नगरीं काञ्चीं कान्तां त्रिभुवनादपि । लक्ष्मीकान्तः स्वयं साक्षाज्जन्तूनां तत्र निवासिनः । श्रीकान्तानेव कुरुते परत्रेह च निश्चितम् । दृष्ट्वा काञ्चीं कान्तिमतीं कान्तिमद्भिर्निषेविताम् । कान्तिमानभवत् सोऽपि नाकान्तिस्तत्र कस्यचित्" काशीख० । इयञ्च द्विविधा शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची च पु०प्रसिद्धा । काञ्चीपुरी च दक्षिणस्यां द्र०स०कूर्म्मविभागे उक्ता । अथ दक्षिणेन लङ्केत्युपक्रमे काञ्ची "मरचीपट्टन वेर्यार्य कसिंहला ह्रयभाः" इति । काञ्चीशब्दस्य प्रस्थशब्दे परे आद्युदात्तता । मेखलाभेदश्च "एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रशना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः" इत्युक्तलक्षणः । अभेदोपचारादन्ययष्टिकायामपि वर्त्तिरिति बोध्यम् । [हेमच० ।

काञ्चिक न० काञ्चि–बन्धने इन् संज्ञायां कन् । काञ्चिके

काञ्चि(ञ्ची)पद न० ६त० । जघने । हेमच० ।

काञ्जिक न० अनृज–धात्वर्थनिर्देशे खुल् कुत्सिता अञ्जिका व्यक्तिर्यस्य । आरनाले (काँजि) हेमच० ।

तस्य गुणादि भाव०प्र०उक्तं यथा "काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनं क्लिदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं कोष्ठशुद्धिकरं परम्" अन्यत्र वैद्यके च "संहितं धान्यमण्डादि काञ्जिकं कथ्यते जनैः । काञ्जिकम्भेदि तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु, दाहज्वरहरं स्वर्यात् पानाद्वातकफापहम् । नाथादिवटकैर्यत्तु क्रियते तदुगुणाधिकम् । लघु वातहरं तत्तु रोचनं पाचनम्परम् । शूलाजीर्णविबन्धानां नाशनं वस्तिशोधनम् । धान्याम्लमच्छतरमामनिवारि हारि गुणठीरजोलवणजीरकसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभि हिङ्गुकणेन यत्नात् तेनाशुगुल्मकिणशोऽधिकतां प्रयाति । एलामहौषधविभावितमाशिमन्थं संसिद्धमामलकमेदककाञ्जिकं यत् । मन्दं विवर्द्धयति जाठरवीतिहोत्रं निर्वाणदीपमिव गन्धकचूर्णयोगः । काञ्जिकं वचिदं हृद्यं स्वच्छमग्निकरं परम् । वातहृद्बलदं श्रेष्ठं गुर्वाहारस्य पाचकम्" । अन्यत्र च "काञ्जिकं दधितैलन्तु बलीपलितनाशनम् । गात्रशैथिल्यदानाय मर्द्दनाय च भक्षणात्" । भावप्र० तद्भेदतद्विधानाद्युक्तं यथा–"कुल्माषधान्यमण्डेन संहितं काञ्जिकं भवेत् । यन्मस्त्वादि गुचौ भाण्डे सगुडं चौद्रकाञ्जिकम् । धान्यराशौ विरात्रस्थं गुप्तं शुक्लं तदुच्यते । तुषाम्बुसंहितम् ज्ञेयमामैर्विदलितैर्यवैः । यवैस्तु निस्तुषैः पक्वैः सौवीरं साधितं भवेत् । आरनालन्तु गोधूमैरामैः स्याच्चिस्तुषीकृतैः । पक्वैर्वा संहितैस्तत्तु सौवीरसदृशं गुणैः । कुल्माषधान्यमण्डादि संहितं काञ्जिकं विदुः । पिण्डिका संहिता ज्ञेया मूलकैः सर्षपादिभिः" ।

काञ्जिकवटक पु०(काँजिवडा) प्रसिद्धे भावप्रकाशोक्ते वटकभेदे तद्विधानगुणादि तत्रोक्तं यथा "मन्थनी नूतना धार्या कटुतैलेन लेपिता । निर्म्मलेनाम्बुनापूर्य्य तस्यां चूर्णं विनिःक्षिपेत् । राजिकाजीरलवणहिङ्गुगुण्ठीनियामतान् । निःक्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्याग्रञ्च मुद्रयेत् । ततोदिनत्रयादूर्द्ध्वमस्याः स्युर्वटका ध्रुवम् । काञ्जिको वटकोरुच्यो वातघ्नः श्लेष्मकारकः" । पीतोदाहं शूलमजीर्णं हरते दृगामयेष्वहितः" ।

काञ्जिका स्त्री ईषदञ्जिका अनृज–खुल् अत इत्वम् कोः कादेशः । १जीवन्तीलतायां २पलाशीलतायां राजनि० । वैद्यकोक्ते सार्षपकन्देन कृते व्यञ्जनभेदे तल्लक्षणं यथा "सार्षपीकन्दली स्वच्छा खण्डिता स्निग्धभाजने । स्थापिता मण्ड संहिता त्वथ वा तण्डुलोदके । सप्तरात्रात् परं शुक्लं ततः सम्यक् प्रजायते । तस्मादेव समाहृत्य तलयेद्वाप्रलेहयेत् । काञ्जिकेति समाख्याता सूदधर्म्मोपजीवकैः । सार्षपस्य गुणा ये हि ते चास्या अपि कीर्त्तिताः" ।

काञ्ची स्त्री कं जलमनञ्चि अनृज–अण् उप०स० गौरा० ङीष् पा०, मुग्ध० षण् ङीप् । महाद्रोणीवृक्षे राजनि०

काट पु० कं जलमश्यते प्राप्यतेऽत्र अट–आधारे घञ् । १कूपे निरु० । "इन्द्रं कुत्सो दत्तहणं यचीपतिं काटे निबाह्वः" ऋ०१,१०६,६, "कूटयास्य संधीर्य्यन्ते स्रोतया काटमर्द्दति" अथ०१२,४,२, २विषमभागे वेदी०

काटुक न० कटुकस्य भावः युवा० अण् । कटुकरसे ।